

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.6>**Н. О. Яворська**

доктор філософії з галузі «Право»

ОСОБЛИВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена з'ясуванню комплексу особливих умов функціонування сучасної соціальної держави. На підставі комплексного аналізу наявних наукових підходів до розуміння особливостей функціонування соціальної держави автором робиться висновок, що повноцінне функціонування в рамках моделі сучасної соціальної держави можливе за наявності певних обставин дійсності. Першою такою обставиною є те, що відповідна держава володіє статусом правової держави, а також належною мірою реалізує цей статус, результатом чого є те, що в сфері реалізації соціальної функції держави наявний правопорядок. Друга обставина функціонування сучасної соціальної держави пов'язується із тим, що відповідна держава повинна володіти статусом демократичної держави, й в цій державі має існувати активне громадянське суспільство, котре має реальну змогу впливати на сферу реалізації соціальної функції держави. Третя обставина належного функціонування сучасної соціальної держави виявляється у наявності в державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави, а також правового механізму реалізації соціальної функції держави. Автором робиться висновок, що прогресивний тип сучасної соціальної держави формується на перетині трьох фундаментальних факторів: ця соціальна держава виникає та функціонує за наявності умов неухильного дотримання принципів правової держави, що забезпечує верховенство права та захищеність прав і свобод громадян, а також за умов розвитку справді демократичного порядку в державі; наявність функціональної завершеності правових інструментів, що дозволяють ефективно реалізовувати соціальну функцію держави на всіх рівнях публічного адміністрування. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується на тому, що відсутність чи формалізація будь-якого з факторів належного функціонування соціальної держави робить зусилля з побудови держави загального добробуту розрізненими і недостатньо результативними, що позбавляє такі ініціативи довгострокової стабільності в реалізації та перешкоджає досягненню повноцінного соціального розвитку Українського народу.

Ключові слова: демократична держава, держава загального добробуту, правова держава, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна функція, соціальне право, соціальний захист.

Постановка питання. Термін «соціальна держава» застосовується до особливого типу держав, а саме тих, що в першу чергу фокусується на реалізації політики, спрямованої на забезпечення певного рівня життя для своїх громадян, а також на наданні підтримки соціально вразливим верствам населення, таким як діти, особи з інвалідністю, особи, що наближаються до пенсійного віку та ін. У цьому контек-

сті соціальну державу можна вважати найбільш ефективним способом узгодження державної (публічної) влади з об'єктивно необхідними процесами сприяння соціальній справедливості, загальному добробуту суспільства у сучасних суспільствах [1, с. 49–50]. У зв'язку із цим важливо відзначити, що захист суспільства в соціальній державі супроводжується захистом особистості, й навпаки, захист особисто-

сті також закономірним чином тягне за собою захист суспільства. Як правильно зазначається з цього приводу в спеціальній науковій літературі, неприйняття соціального аспекту в окремій людині тотожне неприйняттю суспільства у цілому, адже суспільство не спроможне існувати без людей. І навпаки, людина, позбавлена соціальної складової, вже не є особистістю. Між тим, вказане щодо людини обумовлене не тим, що соціальний аспект є найбільш значущим в окресленні людської природи, а тому, що інтеграція природних, соціальних і духовних компонентів необхідна для формування явища, котре наразі відоме як «сучасна людина» [2, с. 74]. Саме тому, українськими вченими наголошується на тому, що «стабільність та поступовий розвиток будь-якого суспільства, а також створення гідних умов життя, нерозривно пов'язані із соціальною захищеністю громадян» [1, с. 49], що в загальному масштабі питання передбачає забезпечення, охорону та захист соціальних прав людини. Утім вказане, як випливає з викладеного, в повній мірі досягається лише в державі, яка вважається соціальною державою, характеризуючись при цьому всіма умовами функціонування такого типу сучасної держави. Викладене вказує на потребу уточнення комплексу особливих умов функціонування соціальної держави.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день зміст соціальної держави вже розкривався багатьма українськими ученими, серед яких: Д. Е. Аблязов, В. В. Вашкович, О. О. Герасименко, О. С. Головащенко, С. В. Кісс, А. М. Колот, О. Г. Кушніренко, К. А. Марков, О. З. Панкевич, В. М. Попова, С. М. Прилипко, І. В. Яковюк та ін. Поряд із тим, слід констатувати, що особливі умови функціонування соціальної держави ще не були предметом комплексного дослідження, що є питанням, котре потребує вирішення.

Відтак, **метою** статті є з'ясування комплексу особливих умов функціонування соціальної держави. Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні *завдання*: 1) проаналізувати підходи учених до розуміння особливостей функціонування сучасної соціальної держави; 2) виокремити ключові фактори, що дозволяють державі функціонувати в рамках моделі сучасної соціальної держави; 3) проаналізувати ці фактори; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи завдання будь-якої сучасної держави можна визначити її фактичну

соціальну мету (призначення), а також місію в просуванні прогресивних соціально-правових концепцій, включаючи принцип гендерної рівності, розвінчання стереотипів, пов'язаних із оцінкою працездатності осіб з інвалідністю та ін. Важливо підкреслити, що завдання, покладені на державу, мають першорядне значення відносно її функцій, а ці функції слугують закономірним засобом для виконання означених завдань. Отже, можна дійти висновку, що завдання соціальної та правової держави, які дозволяють їй досягати своїх соціальних цілей, є відмінною рисою соціальної держави, як держави загального добробуту. При цьому, як зазначає правниця С. В. Кісс стверджує, що соціальна держава, керуючись своїми основними принципами (тобто тих, які вона проголосила в якості керівних), повинна вживати всіх необхідних заходів для встановлення стабільності всередині країни. Цього можна досягти за допомогою правових заходів (юридичних гарантій в цілому), що слугують в якості засобу забезпечення гідного життя та безперешкодного особистісного розвитку [1, с. 201]. У свою чергу українські вчені-економісти А. М. Колот, О. О. Герасименко та О. М. Поплавська, опосередковано аналізуючи завдання та функції соціальної держави, вказують на появі нової моделі соціальної держави, сформованої конвергенцією неопартеналістської політичної платформи та ідеологічних основ держави соціальних інвестицій. Сучасна концепція соціальної держави підтримує нові пріоритети для суспільства, керованого державою, такі як інтеграція соціальної та економічної політики, перехід від суто перерозподільної ролі до ролі, котра цілісно стимулює зростання, та стимулювання інноваційного економічного розвитку за рахунок збільшення саме людського капіталу [3, с. 12]. При цьому В. В. Вашкович доходить думки, що центральною метою і напрямком демократичної, соціальної та правової держави є забезпечення прав і свобод власних громадян, а також інших людей (включаючи їх право на життя, здоров'я, гідність, освіту, працю, житло тощо), за допомогою реалізації, яких люди зможуть отримувати ті чи інші блага, що формуються в соціальній сфері буття людини. Отже, створення повнофункціональної системи гарантій та ефективного механізму здійснення і захисту прав і свобод людини має вирішальне значення для розвитку соціальної державності в Україні. Це необхідно для забезпечення реалізації принципів свободи, соціальної справедливості, рівності та моралі, а також

для гарантії того, що ці права і свободи дійсно дотримуються [4, с. 115].

Беручи до уваги викладене, можемо зробити висновок, що соціальна держава на сьогоднішній день виконує ряд взаємопов'язаних завдань, котрі можна умовно згрупувати на три категорії. Перша категорія завдань соціальної держави зводиться до створення правових і фактичних передумов для того, щоб працездатні люди могли забезпечувати себе і свої сім'ї, а також до здійснення заходів з підтримки вразливих груп (зокрема, таких як особи з інвалідністю, маргіналізовані верстви населення), забезпечуючи їх базовим гідним рівнем життя. Друга категорія завдань соціальної держави включає забезпечення умов, за яких всі громадяни мали б реальний та повноцінний доступ до своїх економічних, соціальних і культурних прав. І, нарешті, третя категорія завдань соціальної держави включає в себе здійснення заходів щодо: 1) мінімізації невикористаних соціально-економічних диспропорцій між різними групами членів суспільства; 2) стримування (та за можливості скорочення) надмірного розширення населення за ознакою матеріального достатку (багатства); 3) сприяння соціальної гармонії та єдності народу [див., напр.: 5, с. 29].

Вітчизняний учений-юрист К. А. Марков справедливо зазначає, що «соціальна держава визначається не лише її ознаками, а ще й умовами її функціонування» [6, с. 32]. Цими умовами, на думку правника, є: 1) наявність правової держави; 2) наявність громадянського суспільства; 3) наявність соціальної справедливості; 4) наявність гідного людини прожиткового мінімуму; 5) наявність соціального забезпечення [6, с. 31–35]. У свою чергу О. Г. Кушніренко зазначає, що «сама по собі соціальна держава не може виникнути й існувати поза зв'язків із економічними, правовими, соціальними, культурними та моральними умовами, які існують в державі» [7, с. 103]. При цьому «надзвичайно важливою умовою існування соціальної держави є її реальна здатність виробити і втілити в життя відповідну соціальну політику» [7, с. 102]. До основних напрямів цієї політики, на думку О. Г. Кушніренка, слід віднести: «наукове прогнозування розвитку економіки, динаміки населення, розробка відповідних планів-прогнозів тощо; стимулювання розвитку приватного підприємства, особливо малого і середнього бізнесу; перерозподіл матеріальних ресурсів між регіонами, недопущення масової, стихійної міграції населення в найбільш розвинуті й забез-

печені райони; регулювання рівня життя різноманітних верств населення за допомогою податків, надання всебічної підтримки найбільш незахищеним верствам населення; реалізація разових заходів та соціальних державних програм, які розробляються, затверджуються, реалізуються та фінансуються державою; та ряд інших, не менш важливих соціальних напрямів» [7, с. 102]. Зважаючи на викладене, доходимо думки, що до основних спеціальних умов виникнення та функціонування соціальної держави є:

1) наявність правової держави. Український учений-юрист Д. Е. Аблязов зауважує, що «правова держава передбачає певну свободу особи від держави, від її опіки, а соціальна навпаки, пов'язана з активним втручанням держави в соціальну сферу життя людини і суспільства» [8, с. 13]. При цьому учений визнає недоцільність протиставлення правової і соціальної держави, вказуючи на потребу зближення цих моделей існування держави [8, с. 13]. На нашу думку, правову та соціальну державу не лише не доцільно протиставляти, а, навпаки – при їх дослідженні виходити із того, що існування сучасної соціальної держави неможливе, коли ця держава не буде правовою. Вітчизняний правник І. В. Яковюк справедливо зазначає, що «концепція “соціальної держави” виникає як актуальна конкретизація теорії правової держави відповідно до потреб громадянського суспільства» [9, с. 46]. При цьому соціальна держава, на думку ученого, формується паралельно «процесу формування концепції прав і свобод людини і громадянина» [9, с. 47], «виростає із соціальної функції, виконання якої в певній мірі було властиве як правовій державі в її ліберальній трактовці, так і всім попереднім типам держав. Від них соціальна держава відрізняється, по-перше, обсягами діяльності в соціальній сфері, а, по-друге, – тими методами і засобами, які нею використовуються для регулювання відносин в означеній сфері» [9, с. 46]. У свою чергу В. В. Вашкович наголошує на тому, що «абсолютизація соціальної функції держави без формування правової держави призводить до спотворення самої ідеї гуманізму та людиноцентризму» [4, с. 115].

З вказаним в тій чи іншій мірі погоджуються також й інші учені, адже, як зазначає український правник В. О. Нечипоренко, в основі концепту правової держави «лежить взаємовплив теорії демократії, індивідуалістських і лібералістичних вчень та фундаментальна можливість їх синтезу в філософсько-правовій сфері, а також взаємо-

дія їх принципових положень в праві та в інституалізації основ правової держави» [10, с. 12]. Відтак, правова держава є «таким утворенням, де діють справедливі і шляхетні закони, всі люди рівні перед законом і судом, панує верховенство права, забезпечуються права і свободи людини, відповідальність влади перед громадянами, а реалізація принципу її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову сприяє гармонізації державного управління, злагоді у суспільстві та створює перепони для зловживань і корупційності можновладців» [11, с. 23]. З огляду на вказане слід погодитись із К. А. Марковим у тому, що правова держава є «формою здійснення державної влади, що функціонує на основі права, а поняття соціальної держави відображає суть держави, тобто стійку загальну спрямованість діяльності, пов'язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів» [6, с. 32]. Поряд із тим, О. С. Головащенко взагалі доходить висновку, що «соціальна держава є наступним історичним етапом у процесі розвитку правової держави, її якісною характеристикою, оскільки, по-перше, втілення ознак правової держави є міцним фундаментом для нормативного закріплення і реалізації положень соціальної держави, а, по-друге, історично в Європі виникнення і подальший розвиток соціальної держави відбувався виключно на основі розвиненої правової державності» [12, с. 15]. Вказане має надзвичайно важливе значення, адже соціальна держава, яка втручається у соціальну сферу буття людини та суспільства, може декларувати себе в якості такої лише для того, щоби здійснювати неправомірний тиск на людину (наприклад, проголошення права на працю та права на зайнятість може використовуватись задля створення умов примусової праці, як це мало місце в радянській Україні до 1991 року), а відтак – не буде соціальною державою в реальній дійсності. У той же час, коли втручання держави в соціальну сферу, корегується ідеєю верховенства права, відповідне втручання буде призводити до бажаного соціального ефекту, сприяючи загальному благополуччю усіх людей, котрі проживають у державі;

2) наявність у державі громадянського суспільства. Вітчизняний правник С. М. Прилипко справедливо зауважує, що «існування соціальної держави пов'язується з демократією, оскільки вважається, що одним із найбільш важливих факторів її становлення є тиск громадянського суспільства» [13, с. 6]. При цьому В. О. Нечипоренком громадянське

суспільство пропонується розуміти в якості «суспільства, в якому свобода індивідів має позастатусний характер та інституалізована в праві, приватній власності, ринковій економіці, визнається автономія моральних і релігійних переконань особи (також віротерпимості); неполітичні інституції (сім'я, освіта, економіка) не зазнають утисків з боку держави, а навпаки, визначають цілі та функції держави, обмежуючи її правом» [10, с. 6]. Отже, можемо дійти висновку, що наявність у державі громадянського суспільства, як умова виникнення та існування соціальної держави, передбачає:

а) соціальний контроль за виконанням державою завдань у соціальній сфері. В. В. Налуцишин звертає увагу на те, що на сучасному етапі розвитку Української держави «має місце стрімке зростання рівня правосвідомості громадян, активний розвиток інститутів громадянського суспільства, які здатні ефективно здійснювати соціальний контроль та впливати на управління державою» [14, с. 26]. За таких умов держава не має можливості декларувати свою соціальну спрямованість діяльності задля того, щоби маскувати свої неправові та антигуманні цілі. Для прикладу, відсутність належного соціального контролю в колишньому СРСР призводило до того, що вслід за декларуванням побудови «держави загального добробуту» мали місце: колективізація та Голодомор Українського народу, трудова експлуатація дітей та примус до праці (як процес забезпечення права на працю) [див., напр.: 15, с. 27–29] тощо;

б) наявність конкуренції публічних і приватних соціальних послуг у державі. В тому разі, коли соціальна держава створюється та діє в правовій, демократичній державі, вона передбачає, що громадянське суспільство не лише контролює виконання соціальної функції цією державою, але й частково «приватизує» таку функцію держави, будучи для держави конкурентом у діяльності щодо становлення та існування «держави загального добробуту»;

3) наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави. Соціальна держава не може бути створена та тривалий час існувати у державі, в якій відсутні: норми законодавства, що передбачатимуть реалізацію державою (також приватними суб'єктами) соціальної функції; реальна практика реалізації соціальної функції держави у відповідності до вимог законодавства. Відсутність вказаних

правових механізмів, як правило, й є тією обставиною, з огляду на яку констатується, що та чи інша держава лише декларативно є соціальною.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій статті слід звернути увагу на важливості тієї обставини, що становлення сучасної соціальної держави прогресивного типу неможливе без створення та забезпечення існування умов, за яких держава може розпочати державотворення в напрямі побудови держави загального добробуту. Вказаними умовами, як випливає з викладеного, є наступні: перша – наявність у держави статусу правової держави, який повинен бути забезпечений не тільки де-юре, а й де-факто. Цей статус передбачає реальне панування права, що проявляється в ряді аспектів, серед яких: а) діяльність всіх суб'єктів, відповідальних за забезпечення соціальної безпеки, повинна бути підпорядкована принципам права та нормам законодавства, узгодженим з цими принципами; б) державні інститути зобов'язані функціонувати строго в рамках правових приписів, що виключають свавілля в сфері реалізації соціальної функції держави. Отже, перша фундаментальна умова виникнення соціальної держави прогресивного типу створює правову основу для захисту особистості та стійкості соціальної безпеки в умовах реалізації функцій соціальної держави. Другою важливою умовою формування соціальної держави прогресивного типу є наявність статусу демократичної держави, що підтверджується не лише формальною демократизацією, а й реальною трансформацією системи публічного адміністрування у сфері забезпечення соціальної безпеки. Ключовим елементом в цьому контексті постає наявність активно функціонуючого громадянського суспільства, яке відіграє важливу роль у реалізації демократичних принципів у соціальній сфері. Третьою такою умовою слід вважати наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави. Відтак, зазначимо наступне: прогресивний тип соціальної держави формується на перетині трьох вказаних фундаментальних факторів; відсутність чи формалізм будь-якого з цих факторів робить зусилля з побудови держави загального добробуту розрізненими і недостатньо результативними, що позбавляє такі ініціативи довгострокової стабільності в реалізації та перешкоджає досягненню повноцінного соціального розвитку Українського народу.

Список використаної літератури:

1. Кісс С. В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 247 с.
2. Попова В. М. Соціальні права людини – основа соціальної держави. *Ефективність державного управління*. 2013. № 37. С. 70–75.
3. Колот А. М., Герасименко О. О., Поплавська О. М. До формування нової моделі соціальної держави. *Україна : аспекти праці*. 2017. № 1–2. С. 3–15.
4. Вашкович В. В. Зміст та реалізація соціальної функції держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 113–115.
5. Панкевич О. З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії : монографія / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: ЛьвЮІ МВС України, 2004. 183 с.
6. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 5. С. 27–36.
7. Кушніренко О. Г. Україна як соціальна держава: сучасне розуміння та проблеми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2012. № 12 (1028). С. 101–104.
8. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10–14.
9. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 187 с.
10. Нечипоренко В. О. Філософсько-правовий аналіз легітимації правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 17 с.
11. Тertiшник В. М. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 3. С. 23–29.
12. Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 18 с.
13. Прилипко С. М. Сучасні концептуальні підходи щодо сутності соціальної держави. *Право і безпека*. 2007. № 6. С. 6–9.
14. Налуцишин В. В. Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2018. 403 с.
15. Тиха А. П. Правове регулювання змін трудового договору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 235 с.

Yavorska N. O. Special conditions for the functioning of the welfare state

This paper clarifies the set of special conditions necessary for the modern social state, or welfare state, to function effectively. Drawing on a comprehensive analysis of current scholarly approaches to understanding the operation of the welfare state, the author concludes that fully fledged functioning within the framework of a modern welfare state is possible only under certain real-world circumstances. The first requirement is that the state must be governed by the rule of law, and it must apply this principle sufficiently to ensure that the social function of the state operates under the rule of law. The second requirement is that the state must be democratic, with a genuinely active civil society that can meaningfully influence the implementation of the state's social function. The third requirement is that the state must possess a legal mechanism both to regulate and to enforce its social function. Based on these observations, the author concludes that a progressive modern welfare state arises from the confluence of three fundamental factors. First, it requires strict adherence to the rule of law, which guarantees legal certainty and protects citizens' rights and freedoms. Second, it depends on the presence of a truly democratic order. Third, it calls for comprehensive legal instruments that enable the effective realization of the social function at all levels of public administration. The paper's conclusions emphasize that if any of these factors is absent or merely nominal, attempts to establish a welfare state become fragmented and ineffective, depriving such efforts of long-term stability and hindering the full-scale social development of the Ukrainian people.

Key words: *democratic state, lawful state, social function, social law, social protection, social security, social state, welfare state.*